

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

om de kvinnliga genombrottsförfattarnas auktoritetsbehov; »Alt i alt må det kunne sies at Ragna Nielsen manøvrerer nok så dyktig mellom sine 'tre store', og at både Björnson och Ibsen er seg bevisst hvilke viktige kvinnegrupper hun har bak seg.» Ragna Nielsen återger också en dråplig replik av Ibsen: »Hilde haremskvinden! Kan da den fyren ikke læse.» Och hon konstaterar att Ibsen »sagde ting om B. som jeg ikke vil repetere til noget menneske»!

Här har naturligt nog enbart gjorts ett mindre axplock bland bidragen. Dansk, isländsk och finsk litteratur behandlas vid sidan av den svenska och norska.

Ulf Wittrock

Att välja sin samtid. Essäer om levande svensk litteratur från Birgitta till Karlfeldt sammanställda av Bengt Landgren och utgivna av Svenska Akademien. Norstedts. Sthlm 1986.

Titeln på den uppsatsvolym om svenska diktare, som Svenska Akademien utgivit lagom till sitt 200-årsjubileum, med Bengt Landgren som redaktör, kan synas lätt missvisande. Vad innebär det egentligen »att välja sin samtid»? Har vi egentligen någon möjlighet att välja något annat än vår egen samtid? Är det överhuvudtaget fråga om ett val? Syftar titeln på de svenska författare, som behandlas här, eller är det uppsatsförfattarnas eget tidsval det gäller?

Essäerna i denna läsvärda, omväxlande, lärorika och underhållande volym ger inte särskilt klara svar på sådana frågor. I ett underfundigt kåseri med Bo Bergman i tänkvärt fokus söker Lars Gyllensten göra en tolkning av uttrycket »att välja sin samtid», som betonar förmågan att »vara trogen sig själv – trogen de grundvärderingar och engagemang som man hade fått i den åldern då de livsavgörande engagemangen brukar slå rot i en människa». Samtiden blir på så sätt en inre tid, från vilken man av subjektiva skäl kan välja bort böcker och idéer och människor, en känslans och intellektets och själens och fantasins egen tid bortom den yttre kronologi som man samtidigt är underkastad. I denna inre tid kan man göra klassikerna till sina samtida – och det är just klassikerna som denna bok vill väcka till ett sådant samtida liv i den påträngande och pockande tidsepok vi råkar befinna oss i.

På så sätt ryms de personliga, inlevelserika uppsatserna under volymens titel, även om det inte går att komma ifrån att den gör ett heterogent – om än stimulerande heterogent – intryck. Flera av författarna har emellertid tagit fasta på samtidsaspekten i reell mening. Så gör exempelvis Johan Wrede i en utomordentligt intressant uppsats om Runebergs *Fänrik Ståls sägner*. Genom att peka på att sägnerna från receptionshistorisk synpunkt levde ett liv i Runebergs samtid och andra samtida liv i fortsättningen ger han ett receptionshistoriskt perspektiv, som bara för några decennier sedan var otänkbart. Medan nationalmytens heroism dominerade 1800-talets syn, färgar antinationalismens reviderande kritik vår tids uppfattning. Men vad åsyftade egentligen Runeberg själv? Wrede koncentrerar sin framställning på den punkten och aktualiserar en tolkning med stöd i historikern Matti Klinge, som hävdar att sägnerna, framför allt »Vårt Land», tillkommit i

repressivt syfte för att dämpa studenternas revolutionära nationalism och konsolidera det ryska imperiets grepp om Finland. Ett sådant synsätt skiljer sig uppseendeväckande mycket från hävdvunnen uppfattning om sägnernas nationella frihetsbudskap – som väl dock blev den allt mer dominerande läsasarten med åren. Nya historiska kontexter bringar oss att ompröva verkens innebörd för samtiden, och därmed fördjupas bilden av deras meningsfluktuationer i skilda receptionshistoriska sammanhang.

Även av Magnus Röhl's uppsats om Tegnér's *Frithiofs saga* framgår önskvärdheten av fräscha receptionshistoriska synvinklar. Sannolikt har Röhl rätt i att verket inte äger de folkliga och nationella rötter som behövs för att ge ett versepos en odiskutabel nationallitterär status. Även en glödande Tegnér-vän känner väl i dag stor tvekan inför Frithiof-sångerna och deras konstnärliga kvalitet. Men det förklarar inte varför 1800-talets läsare hängivet sög i sig de känslosamma romanserna och omgav dem med ett förklarar skimmer, eller varför utländska litteraturstuderande i dag – av mina egna erfarenheter att döma – tycks vara mer receptiva för verket än de svenska. Kanske har de en större färdighet i den form av »episk» läsning som Röhl med pedagogisk briljans genomför och som han ser som sagans egen mening, i ett försök att rädda dess status som klassiker.

Att Strindbergs sena och föga kända historiedramatik – *Siste riddaren, Riksföreståndaren och Bjälbo-jarlen* – kan avpressas intressanta samtidsperspektiv, visar Björn Sundberg i sin uppsats. I samtiden kunde de uppfattas som fäsörsmässiga eftergifter åt en nationalistisk konservatism, och det gjordes rentav kort före Strindbergsfejdens utbrott försök att suga in den store titanen i det konservativa lägret. Sundberg visar övertygande att man bakom det historiskt-patriotiska dramamaskineriet kan utläsa åtskilligt av Strindbergs postinferno-tematik. Samtidigt som han gör bilden av samtidskontexten mångfaceterad och komplicerad, ger han oss möjlighet att upptäcka dramerna på nytt bakom de litteraturhistoriska schablonerna.

I en uppsats om Heidenstams *Hans Alienus* – ett av uppsatsantologins tyngst vägande bidrag – anlägger Ulf Linde ett idéperspektiv på nittitalsdiktarens både tragiska och satyriska besvärjelser av sin vantrivsel och missanpassning i en rationalistisk civilisation. Det är Darwin och Nietzsche som inte oväntat får ange ramarna för ett idéklimat, som ger näring åt konstnärens nihilism och känsla av social isolering – samt den nyväckta romantiken i form av Schiller. Men Linde belyser också denna fantastikens triumfala roman från vår egen samtids perspektiv och försummar inte att med en sentida modeterm karakterisera den som en »total roman». Dess realism skulle också kunna kallas magisk; den handlar, hävdar Linde, om »det heliga, numinösa». Dess konstnärliga fantastik får dignitet av högre uppenbarelse.

Några utmärkta inblickar i och översikter över äldre författarskap ges av Birger Bergh om den heliga Birgitta, Sven Delblanc om Stiernhielm, Inge Jonsson om Swedenborg, Gunnar Broberg om Linné och Staffan Björck om Bellman. Det är skribenter som med elegans och sakkunskap kan göra svunna epoker till sin egen samtid och klassiska författarskap till angelägna aktualiteter i nuet. Yngre forskare som Horace Engdahl och Anders Olsson går en motsatt väg: de lägger vår samtids intellektuella

raster över äldre diktverk. Engdahl skriver om »jaget» hos Thorild, Olsson om du-tilltalet hos Stagnelius. Det är intelligenta och skarpsynta uppsatser, visserligen präglade av en viss trendig språkmanierism, men också av en ambitiös upptäckariver. Förankrad i vår egen samtid är även Vivi Edström, när hon entusiastiskt och psykologiserande pläderar för att Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen* borde läsas som en ungdomsbok. Då hon accentuerar »hallucinationens psyko-terapeutiska betydelse» i detta »psyko-drama», bygger hon på synsätt som väl var sekelskiftet främmande men som hon menar – om jag förstått det hela rätt – att Selma Lagerlöf intuitivt anat sig fram till i sin kreativa berättarmetod.

Många andra uppsatser berikar mångfalden i denna bok: Sverker Göransson om Kellgren, Magnus von Platens om fru Lenngren, Torgny T. Segerstedts om Geijer, Staffan Bergstens om Almqvist, Hans Granlids om Rydberg och Peter Hallbergs om Karlfeldt. Tillsammans bidrar de till en helhet, som inrymmer en avsevärd mängd stimulerande pedagogiskt stoff. Denna antologi av uppsatser ger en samtidsfräsch aktualisering av några av våra mest oumbärliga klassiker (saknas gör dock t. ex. Atterbom, Fredrika Bremer och Fröding!). Med tanke på den egendomligt blaserade och kylslagna hållning man ofta intar i detta land till sina nationella litteraturbrunnar, fyller den en väsentlig funktion som kulturell injektion.

Ingemar Algulin

Hans Olof Johansson, Lars Petterson: *En Bok För Alla från förlag till läsare. Rapport från 1985 års utvärdering.* (Litteratur och samhälle 1986: 1–2) Uppsala 1986.

Stiftelsen Litteraturfrämjandet utger sedan november 1976 prisbilliga kvalitetspocketböcker i serien *En Bok För Alla*. Syftet med den statligt subventionerade serien är läsfrämjande, dvs. man vill söka nå litteraturovana grupper, »icke-läsare»; ett viktigt led i den strävan är den serie med *En Bok För Alla Barn och Ungdomar* som utkommer sedan april 1980. Bägge serierna utkommer nu med fem titlar vardera per kvartal. Utmärkande för dem är det låga priset (f. n. 10: — per volym), de stora upplagorna och den omfattande geografiska spridningen, alltsammans led i en strävan att distributionsmässigt konkurrera med massmarknadslitteraturen. Försäljningen sker huvudsakligen genom fem kanaler, de tre detaljhandelsdistributörerna Seelig, KF bokförmedling och Presam, vidare via organisationer och ombud (»arbetsplatsförsäljning») och slutligen prenumerationsvägen. Upplagorna låg kort efter starten på i genomsnitt ca 50 000 exemplar per titel, en siffra som efterhand minskade för att 1983 nå bottenläget ca 25 000, men nu har stigit till genomsnittligt ca 30 000 exemplar.

År 1978 gjorde Hans Olof Johansson en utvärdering av den då pågående försöksverksamheten med *En Bok För Alla*, en analys som bl. a. visade att serien då främst fått sitt genomslag hos litteraturovana grupper (Litteratur och samhälle 1978: 1–2). Genom vissa nya åtgärder – utbyggnaden av prenumerationsystemet, serien för barn och ungdomar – har Litteraturfrämjandet därefter förnyat ansträngningarna att nå de litteraturovana grupperna. En

undersökning av de senaste årens verksamhet föreligger nu i Hans Olof Johanssons och Lars Pettersons *En Bok För Alla från förlag till läsare. Rapport från 1985 års utvärdering*, en utvärdering som också denna gång skett på uppdrag av Stiftelsen Litteraturfrämjandet. Inom litteraturstatistiken är Hans Olof Johansson ett välkänt namn, bl. a. genom den stora pionjärundersökningen av svensk lyrikutgivning 1931–1960 och flera innehållsrika avsnitt i 1968 års litteraturutrednings branschstudier *En bok om böcker* (SOU 1972: 80), där Johansson tillsammans med Lars Furuland behandlade utgivningen av skönlitteratur 1965–70 och själv skrev om lyrik- och massmarknadsutgivningen under samma period. Johansson var alltså ovanligt lämpad för att utvärdera försöksverksamheten med *En Bok För Alla* och det metodiska värdet i denna skrift framgår av att disposition och frågeställningar väsentligen behållits i Johanssons och Pettersons arbete. Utveckling har dock givetvis skett på flera punkter, bl. a. i ett avsnitt om seriens geografiska spridning, där Lars Petterson har kunnat utnyttja kunskaper från sitt tidigare arbete om litteraturförmedling i tre Dalakommuner (1983).

Gången i Johanssons och Pettersons undersökning är som följer:

Inledningsvis ställer sig författarna uppgiften att undersöka om och hur *En Bok För Alla* medverkat till att:

1. Förskjuta gränsen mellan läsare och icke-läsare.
2. Bryta ner barriärer och klasskillnader i bokläsandet.
3. Skapa ett tidigt intresse för böcker och läsning hos barn, i hemmen, skolan och inom barnomsorgen.
4. Förbättra tillgängligheten av kulturellt värdefull litteratur utanför storstäder och högskoleorter.
5. Stärka bokens ställning i samhället.

Därefter görs en ingående analys, dock uppdelad efter funktioner i stället för efter de angivna problemområdena. Uppläggningsen har i stort sett övertagits från utvärderingen 1978. Lars Petterson skriver om seriernas förhållande till de kulturpolitiska uppgifterna (s. 7–14) och den reguljära bokförsäljningen (s. 15–21), om Litteraturfrämjandets förlagsenhet (s. 23–27), försäljningen av serierna (s. 29–100), geografiska skillnader i spridningen (s. 101–131) och om »Utgivningen – titelval och upplagor» (s. 197–209). Hans Olof Johansson behandlar en läsundersökning (s. 133–170) och den särskilda delgruppen prenumeranterna (s. 171–195). Också materialet är av samma art som 1978. Lars Pettersons avsnitt om försäljning och spridning bygger på listor över försäljningen från Litteraturfrämjandet till detaljhandelsdistributörerna, leveranslistor till återförsäljare och på inventeringar av lagren hos återförsäljare i 21 kommuner (s. 29f., 101). Hans Olof Johanssons läs- och prenumerationsundersökningar bygger på telefonintervjuer utförda av SR/PUB med 2 945 slumpvis utvalda personer (bortfall ca 13 %) och besvarade brevenkäter från 2 571 likaledes slumpvalda enskilda prenumeranter på serien (bortfall ca 20 %). I jämförelse med det material som brukar stå till buds för historiskt anlagda undersökningar av läsare och bokmarknad, rör vi oss alltså här i en skattkammare av information, även om vi får veta ganska lite om enskilda individer – det representativa ställs av naturliga skäl före det individuella. Eftersom författarna ibland ger utblickar över hela den svenska bokmarknaden (t. ex. Johansson om svenska folkets bokvanor och deras förändring sedan 1978, s.